УДК 94(477)+908(477)«20»

В. А. Шапорда

ФОРМУВАННЯ РОСІЙСЬКИХ ДОБРОВОЛЬЧИХ ЗАГОНІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 1918-1919 РОКАХ

Розглянуто причини, основні події та характерні особливості формування російських добровольчих загонів на Півдні України у 1918-1919 роках. Проаналізовано наслідки, які мав цей процес для історії регіону і України в цілому.

Ключові слова: *російські добровольчі загони, Південь України.*

Рассмотрено причины, основные события и характерные особенности формированияроссийских добровольческих отрядов на Юге Украины в 1918-1919 годах. Проанали-зировано последствия, которые имел этот процесс для истории региона и Украины в целом.

Ключевые слова: *российские добровольческие отряды, Юг Украины.*

Reasons,majorevents andcharacteristicfeatures ofRussianvolunteerunits' formationin the Southof Ukraine during1918-1919 are reviewed in the article.Theconsequences thatthis process has hadon the history ofthe region andUkraine in general were analyzed.

Keywords: *Russianvolunteerunits, Southof Ukraine.*

Зародженнябілогодобровольчогорухувосени 1917 рокувідбувалосяпозамежамиУкраїни, алейогорозвитоктаподальшестановленняяквпливовоїп олітичноїтавійськовоїсилипротягом 1918 рокубулибезпосередньопов'язанізукраїнськоютеритор ією.

Окреміаспектиданогопитаннядосліджуютьсяусуча снійукраїнськійісторіографії, алевонистосуютьсявсієїтериторіїУкраїниіневраховуют ьрегіональнихособливостей [1]. Є роботи російських авторів, які досліджують цю тему в російських географічних межах [2]. У даній статті автор має на меті дослідити особливості процесу формування російських добро-вольчих загонів на Півдні України у період з 1918 до 1919 року та проаналізувати його наслідки.

Яскравим проявом становлення та розвитку білого добровольчого руху в Україні була діяльність організаційних центрів та бюро Добровольчої армії, які були її регіональними представництвами. Їх появу започаткував 24 грудня 1917 року Кримський центр на чолі з генералом де Боде [3].

18 квітня 1918 року з'явився Харківський центр. Основну роль у його роботі відіграли учасник російсько-японської та Світової війн, нагороджений Георгіївською зброєю за вдале проведення розвідувальної операції під Ерзрумом, полковник Б. О. Штейфон та полковникО. О. фон Лампе. Київський центр з 14 червня очолювавгенерал П. М. Ломновський [4, с. 390]. Одеський центрзаснував полковник Ненастьєв, пізніше його очолювавучасник російсько-японської та Світової війн, колишнійначальник Морського Генерального штабу з питань суднобудування Росії, віце-адмірал Д. В. Ненюков. Під його безпосереднім керівництвом перебувало близько 1 500 офіцерів-добровольців. Нажаль, більша їх частина не мала зброї [5].

Катеринославське бюро почало працювати з 3 липня1918 року [6, арк. 69]. Керували ним капітан Г. Чуніхін(колишній биховський в'язень, член головного комітету«Союзу офіцерів армії та флоту»), полковники Д. Пер-фильєв та Р. Островський, причому в Катерино-славській губернії діяли і районні відділи цієї орга-нізації. Херсонсько-Миколаївський центр очолював генерал Матусевич, Полтавський центр – генерал О. М. Фролов та ротмістр Попов [6, арк. 5; 7]. Функції центру в Єлисаветграді фактично виконував офіцерський союз.

Виникнення таких центрів відбувалося за ідейним покликанням і переважно без попередньо наміченого плану дій з боку Добровольчої армії. З середини червня 1918 року їх робота набула відносно організованого характеру. Центри діяли неофіційно та нелегально, такі як українська так і німецько-австрійська окупаційна влада знали про їх існування, проте спочатку дивилися на їх діяльність «крізь пальці». Так, наприклад, у Катеринославі бюро існувало з дозволу австрійської окупаційної влади [6, арк. 2].

Завдання, які стояли перед білогвардійськими добровольчими організаційними центрами та бюро, полягали в розвідувальній діяльності, вербуванні солдатівта офіцерів, проведенні пропаганди та агітації на користь російського добровольчого руху, зборі коштів, купівлі зброї та військового спорядження й відправці його у стан Добровольчої армії. Як правило, такі центримали у своєму складі керівника, начальника штабу, завідуючого розвідкою, секретаря-казначея. У більшості випадків усі наведені вище посади займали військові. До них згодом приєднувалися місцеві громадські діячі та представники буржуазії, що співчували добровольчимідеям. Траплялося, що членами центру були службовціДержавної варти Української Держави, які використо-вували своє

службове становище на користь добровольчого руху. Робота в організаційних центрах та бюро прирівнювалася до військової служби в регулярних частинах Добровольчої армії. Діяльність добровольчих центрів у розвідувальній сфері полягала у зборі інформації про політичну ситуацію, що склалася в Українській Державі, плани та розташування австрійських і німецьких військ, становище у більшовицькій Росії тощо.

Найважливішим завданням центрів було вербування та відправлення у Добровольчу армію солдатів та офіцерів. Улітку 1918 року в Києві перебувало до 50 тисяч, в Одесі – 20 тисяч, у Харкові – 12 тисяч, Катеринославі – 7-8 тисяч офіцерів колишньої царської армії [4, с. 4; 8, арк. 34зв.]. Антиукраїнський настрій російського офіцерства, посилений антигерманськими ідеями, спонукав багатьох із них самим шукати способи перебратися на Південь Росії, ближче до районів формування добровольчого руху. Розмах справи та масштаби діяльності організаційних центрів і бюро не були однаковими. Щоденний запис у Добровольчу армію коливався від 20 до 40 чоловік, більшість з яких складали обер-офіцери.

На заваді справи стояв брак коштів, який відчували всі центри, що знаходились на території України, в тому числі Південної, де активно діяв Одеський центр Добровольчої армії [9, арк. 24]. Для поповнення скарбниці центрів добровольці використовували пожертви буржуазії, влаштовували благодійні концерти, користувалися коштами місцевих відділень Союзів Георгіївських Кавалерів. На допомогу білогвардійцям приходили і службовці різних рангів Української Держави, які співчували ідеям Добровольчої армії.

Завербованих добровольців переправляли на Південьпід виглядом залізничників або хворих потягами Червоного Хреста. Варто зазначити, що суттєво стримувала продуктивну роботу центрів та бюро слабка обізнаність громадських кіл України про склад та становище Добровольчої армії, мету та завдання її діяльності. Вичікувальна позиція була природною реакцією російських офіцерів, оскільки кожен боєць та офіцер хотів знати, за які ідеали він віддає своє життя. Тобто, добровольчий рух програв початковий стартовий етап агітаційно-пропагандистської роботи серед населення України, а швидко надолужити втрачене за рахунок привабливості ідей не вдавалося.

Таким чином, Українська Держава була місцем концентрації майже 100 тисяч офіцерів колишньої російської армії. Сприймаючи трагедію офіцерства як свою особисту, генерал-лейтенант російської армії в минулому, П. П. Скоропадський намагався покращити його становище. Такіз цією метою було витрачено 50 млн рублів. Наказом військової офіції Української Держави від 16 червня 1918 року було відновлено традицію присвоєння чергових офіцерських чинів, та поверталися всі військові ранги офіцерам [10; 12,арк. 149].

Гетьманський уряд надав свою згоду на формуванняв Україні добровольчих дружин з числа офіцерів колиш-ньої російської імператорської армії. Добровольцям встановлювалася платня у розмірі 450 рублів і дозволялося носити російську військову форму та погони [12]. Командувати цими дружинами було доручено учаснику Першої світової війни генерал-майору О. С. Святополку-Мирському.

Заходи гетьмана дещо покращили матеріальне становище офіцерства і на певний час допомогли зняти соціальну напругу в українському суспільстві. Проте покращення соціального становища військових не змогло усунути їх незадоволення політичним курсомгетьмана П. П. Скоропадського на незалежність Україніта її відокремлення від Росії. Навіть перебуваючи на службі в Українській Державі, окремі особи симпа-тизували і працювали на користь російського добровольчого руху. Офіцерство, «перетворене» політикою Центральної Ради на білогвардійців, не змогло вибачити обмеження, утиски і дискримінацію, які воно зазнало від української влади в кінці 1917 – на початку 1918 року. Такі кроки гетьмана змогли дещо послабити, але повністю не ліквідували їх ворожість до української влади. Саме тому військові могли стати сприятливим знаряддям уруках російських білих політиків, які також перебували в цей час на теренах України.

В свою чергу, гетьман П. П. Скоропадський оголосив Херсонську губернію з 9 листопада 1918 року у воєнному стані, з наданням усієї повноти влади командуючому Третім корпусом [13]. Відсутність достатньої кількостіпідрозділів українських військспонукала гетьманський уряд приступити до форму-вання в Україні російських добровольчих загонів, які стали б на місцях військовою опорою гетьманської адміністрації. У жовтні 1918 року в Миколаєві на засіданні представників місцевої української влади та міської управи було вирішено створити з колишніх офіцерів російської армії, що перебували в місті, «*національну гвардію*», з платнею кожному її члену у розмірі 500 рублів щомісяця [14]. На початку листопада 1918 року в сусідньому Херсоні було мобілізовано до 800 офіцерів для «*охорони спокою в місті*» [15].

В Одесі, де на той час перебувало майже 10 тисяч колишніх офіцерів царської армії, було оголошено їх мобілізацію [16]. Всі офіцери повинні були вступити у дружини «*охорони міста*», якими командував полковник І. П. Куліничч [17]. Такі спонтанні рішення гетьманського уряду пізніше відіграли фатальну роль для українців: російські офіцерські загони у причорноморських містах стали тією анти-українською силою, яку вміло використала Антанта в своїх цілях. Саме ці дружини російських офіцерів-добровольців при повній підтримці французьких дипломатів та військових перейдуть до активних дій і виб'ють із Одеси українські республіканські війська, що перед тим без бою оволоділи цим південним містом.

Процес формування добровольчих загонів досить непросто відбувався й на Кримському півострові. Основою цих загонів стали офіцери, переправлені генералом А. І. Денікіним, на прохання місцевого уряду, в кінці листопада 1918 року в Керч та Ялту. Саме вони були розгорнуті у Шостий корпус, який усередині грудня 1918 року вийшов на лінію Бердянськ – Катеринослав –Нижньодніпровськ. Але в майбутньому використати ці підрозділи для формування Кримсько-

Азовської добровольчої армії білому генералу не вдалося [18].

Офіцерів-добровольців на Кримському півострові було набагато менше, ніж на території України. Основною причиною такого стану був так званий матроський терор 1917-1918 років. Генералу О. О. Боровському вдалося сформувати з місцевих добровольців лише один повноцінний Перший Сімферопольський полк [19]. Цей білий генерал показав себе гарним командиром під час Першого та Другого кубанських походів, але як організатор та господарник він був не на своєму місці. Загони добровольців, крім військових операцій на фронті, вимушені були підтримувати громадянську владу на містах: займатись охороною громадянського правопорядку, проводити обшуки, облави, вилучати зброю, боротись із більшовицькою агітацією.

Крім того, слід зазначити, що для багатьох російських офіцерів служба в підрозділах армії Української Держави була тільки вимушеним перехідним етапом на шляху боротьби за відродження «великої, єдиної та неподільної Росії». За підрахунками сучасного російського дослідника С. Волкова, приблизно зі 100 представників вищого командного складу армії Української Держави гетьмана П. П. Скоропадського лише чверть служила в армії Української Народної Республіки. Більшість старшин гетьманської армії продовжили свою службу в лавах російських білих армій [20].

Показовими в цьому плані є три наступні приклади. Генерал Г. М. Васильченко, учасник Першої світової війни, під час якої спочатку очолював штаб 5-ї Туркестанської стрілецької дивізії, а пізніше командував8-м Кавказьким стрілецьким полком. В армії гетьманаП. П. Скоропадського обіймав посаду командира Восьмого Катеринославського корпусу, а у Збройних Силах Півдня Росії він уже командує бригадою 34-ї піхотної дивізії.

Генерал П. С. Махров під час Першої світової війни – начальник штабу Південно-Західного фронту, в українській гетьманській армії – член військово-історичної комісії зі збору документів Великої війни по Південно-Західному та Румунському фронтах. У Збройних Силах Півдня Росії обіймає посаду начальникавійськових сполучень Кримсько-Азовської Добро-вольчої армії генерала О. О. Боровського.

Третій білий генерал – М. М. Шиллінг – в армії Української Держави перебував у розпорядженні її головнокомандуючого, а у Збройних Силах Півдня Росії він уже командир Третього армійського корпусу та командуючий військ Новоросійської області [21].

Таким чином, проденікінські настрої були присутнісеред більшої частини офіцерів вищої та середньої командної ланки української армії як за часів перебування при владі гетьмана П. П. Скоропадського у 1918 році, так і у період збройного протистояння військових частин Директорії Української Народної Республіки з російськими добровольцями у 1919 році. Такі настрої негативно позначалися на моральному стані військового керівництва та офіцерства українськихчастин та його готовності, а, точніше сказати,неготовності, до майбутніх бойових дій зі Збройними Силами Півдня Росії.

Якби державотворча діяльність українських урядів носила системний та послідовний характер, була більш організованою, могла практично забезпечити існування відновленої української державності та її військових формувань, то, можливо, не всі старшини та офіцери, які служили у цих підрозділах, переходили на бік білогвардійців. А в особовому складі українських збройних сил було б менше людей, що опинилися у їх лавах випадково.

Такі командири створювали штучні труднощі в оперативному керівництві підрозділами, їх матеріальному забезпеченні. Заохочували проденікінську агітаціюв частинах та саботували виконання наказів українсь-кого командування. Прості ж солдати залишали розташування своїх підрозділів і йшли по домівках або намагалися переходити на бік наступаючих білих.

Таким чином, становлення та формування російського білого руху і добровольчих загонів на Півдні України відбувалося паралельно зі становленням Української Держави гетьмана П. П. Скоропадського. Обидва утворення мали схожу соціально-економічну платформу, проте різнилися за своїми програмами державного будівництва та спрямованістю зовнішньої політики.

Російський білий рух за часів гетьмана П. П. Скоропадського мав в Україні чи не найсприятливіші умови для свого розвитку за межами окупованої Добровольчою Армією території. Приховані симпатії частини української громадськості до російської Добровольчої армії, наявність значного білогвардійськогопідпілля у великих містах Української Держави та сприяння їм з боку гетьмана вплинули навіть на окупаційні влади, що перебували на українській території і чинили пасивний опір пробілогвардійським елементам. Білі сили в Україні прагнули підпорядкувати українську владу інтересам Добровольчої армії, пізніше–збройним Силам ПівдняРосії. Проте протиріччя в самому білогвардійському таборі завадили їм консолідуватися і захопити владу. Водночас російський білий рух активізував політичну боротьбу на території всієї України й долучився до невідворотного розколу, який виник в українському національному таборі.

Наявність значного білогвардійського підпілля активно впливала на політику гетьмана П. П. Скоропадського. Грамота про федерацію, яка була прийнята 14 листопада 1918 року, стала перемогою білих сил, проте готовність гетьмана бути союзником генерала А. І. Денікіна була проігнорована російською стороною. Знову, як і за часів Центральної Ради, цьомузавадила присутність німецьких та австрійських військ в Україні. 1918 рік покінчив із сумнівами, які виникали у російських білогвардійців, щодо сутності українськогоруху, і перспектива майбутньої співпраці з українськими політиками фактично була назавжди відкинута.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Крупіна В. Білий рух в Україні (1917-1920 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук / В. Крупіна – К. : Інститут Історії України НАНУ, 2005. – 17 с.
2. Сухенко А. Добровольческое движение на Юге России (1917-1920 гг.): автореф. дисс. на соиск. учен.ст. канд. ист. наук (07.00.02) /А. Сухенко – Ростов на-Дону, 2000. – 30 с.; Федюк В. Белое движение на Юге России (1917-1920 гг.): автореф. дисс. на соиск. учен. ст. д-ра ист. наук: (07.00.0) / В. Федюк ; Ярославский гос. ун-т. – Ярославль, 1995. – 32 с.
3. Путеводитель по фондам белой армии. Российский государственный военный архив / [сост. Н. Егоров, Н. Пульченко, Л. Чижова]. – М. : «Восточная литература», 1998. – С. 274.
4. 1918 год на Украине. – М. : Центрполиграф, 2001.
5. Денежные документы генерала Алексеева // Архив Русской революции. – Т. 5. – М., 1991. – С. 356.
6. Російський державний військовий архів (далі – РДВА), ф. 40238, оп. 1, спр. 48.
7. Рутыч Н. Биографический словарь высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных сил Юга России (Материалы к истории Белого движения) / Н. Рутыч. – М. : ООО «Изд-во Астрель»: ООО «Изд-во АСТ»: АНО «Редакция альманаха «Российский архив»», 2002. – С. 328.
8. Державний архів Російської Федерації, ф. 446, оп. 2, спр. 43.
9. РДВА, ф. 40238, оп. 1, спр. 18.
10. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918 рр.) / П. Скоропадський – К.–Філадельфія, 1995. – С. 173.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1076, оп. 1, спр. 4.
12. Киевская мысль (Киев). – 1918. – 27 октября.
13. Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920 рр. / Ред. колегія : Скаба А. Д. та ін. – К. : Політвидав України, 1968. – Т. 2. – С. 39.
14. Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г. – декабрь 1920 г.): Документы и материалы. – Херсон : Херсонское кн.-газ. изд-во, 1962. – С. 65.
15. Родной край (Херсон). – 1918. – 5 ноября, № 1234.
16. Одесский листок (Одесса). – 1918. – 23 октября, № 223.
17. Одесский листок (Одесса). – 1918. – 3 ноября, № 233.
18. Какурин Н. Е. Гражданская война. 1918-1921 / Н. Е. Какурин , И. И. Вацетис; [под ред. А. С. Бубнова и др]. – СПб. : ООО «Изд-во «Полигон», 2002. – С. 168. – (Великие противостояния).
19. Шамбаров В. Е. Белогвардейщина / В. Е. Шамбаров. – М. : Изд-во Эксмо, Изд-во Алгоритм, 2004. – С. 248. – (История России. Современный взгляд).
20. Волков С. Белое движение. Энциклопедия гражданской войны / С. Волков. – СПб. : Нева, М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – С. 131.
21. Клавинг В. Гражданская война в России: Белые армии / В. Клавинг. – М. : ООО «Изд-во АСТ»; СПб. : «Terra Fantastica», 2003. – С. 589. – (Военно-историческая библиотека).

РЕЦЕНЗЕНТИ: *д.і.н., професор* ***Я. В. Верменич****, д.і.н., професор* ***П. М. Тригуб***

© В. А. Шапорда, 2011 *Стаття надійшла до редколегії 04.09.2011 р.*